

WILLEM DE JONG EN ANNELIES DE JONG

ONTWRICHTE KINDEREN IN HET ONDERWIJS

EEN VERBORGEN EPIDEMIE

pica

Willem de Jong en Annelies de Jong
Ontwrichte kinderen in het onderwijs. Een verborgen epidemie

Omslag: Fitting Design, Hilversum
Opmaak binnenwerk: Louise.nl, Nederhorst den Berg
Auteursfoto: André Roodhuizen, Staverden

Copyright © tekst 2013: Willem de Jong & Annelies de Jong,
Egmond aan den Hoef

ISBN 9789491806124

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke
manier dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Het papier waarop dit boek is gedrukt draagt
het FSC-keurmerk. Dat betekent dat het
papier afkomstig is uit goed beheerde bossen.

Uitgeverij Pica zet zich in voor een beter milieu door bij voorkeur
FSC-gecertificeerd papier te gebruiken.

www.uitgeverijpica.nl

*Long after students may have forgotten what
you tried to teach them,
they will remember how you treated them.*

Anonymous

Voor Reinier, Cornelia en Ineke

Inhoud

Voorwoord Hans Kelderman	8
Voorwoord Ton Heijnen	9
Inleiding	10
 Deel 1 Trauma – stress – gedrag	
Betekenis van gedrag	14
Cijfers	19
Trauma	23
Omvang van ongekeende en ontkende dimensies!	25
Risicofactoren	26
Hoe reageren leerlingen op trauma?	28
Hersenontwikkeling – stress en trauma	32
Angst verandert de manier waarop we denken	36
Gevolgen van vroegkinderlijk trauma	42
De rol van trauma in gedrag	49
 Deel 2 Trauma-triggers	
Trauma kent vele gezichten	56
Kindermishandeling	57
Ver weg en minder zonnig dan gedacht	63
Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling	65
Vechtscheiding	71
PAS	76
(Onverwacht) overlijden van een ouder, gezinslid of vriend	81
Vluchtelingen, asielzoekers	90

Gevangenschap van ouder(s) of gezinsleden	97
Ouders of broer of zus met psychische problematiek	
inclusief alcohol- en drugsverslaving	102
Psychisch en partnergeweld in gezinnen	105
Pestproblematiek	109
Overige	113

Deel 3 Hechting

Hechtingsproblematiek	116
Belang van het hechtingsproces	117
Overige functies van hechting	118
Theorie en subgroepen	120
Prevalentie (mate van voorkomen)	122
Risicofactoren	122
Olie en water	126
De Leerdriehoek van Heather Geddes	129

Deel 4 Traumasensitief onderwijs

Naar traumasensitieve scholen	148
Relaties	150
Traumaspecifieke aanpak	156
Zorg voor de leraar	166
Ieder zijn rugzak	168
Naar veiligheid en kleinschaligheid	171
Tot slot	174
Literatuur	175

Voorwoord

Hans Kelderman

Leerlingen die worstelen met de gevolgen van trauma of hechtingsproblematiek hebben het vaak heel moeilijk in het onderwijs en vergen een specialistische aanpak.

Dit boek biedt leraren in het speciaal en regulier onderwijs de benodigde inzichten en handvatten om professioneel en met begrip en compassie met deze leerlingen om te gaan. Het helpt ze het soms onbegrijpelijke gedrag te doorgronden en richting en perspectief te geven aan de toekomst van deze leerlingen.

De auteurs zijn erin geslaagd om in heldere bewoordingen de gevolgen van vroegkinderlijk trauma te beschrijven. Kennis over de werking van stress en de invloed daarvan op het gedrag op school is een noodzaak! Ik steun ze dan ook in hun pleidooi voor meer bekendheid van deze materie door het hele onderwijs heen.

Hans Kelderman
Voorzitter College van Bestuur
van de Aloysiusstichting

Voorhout, november 2013

Voorwoord

Ton Heijnen

‘We hadden gisteren zo’n goed gesprek; volgens mij hadden we duidelijke afspraken gemaakt en vandaag is het weer helemaal mis!’ Je denkt dat je de juiste snaar hebt geraakt en de juiste aanpak hebt gevonden, maar het effect lijkt nihil. Je hebt van alles geprobeerd, maar niets lijkt echt te helpen. Je lijkt de leerling niet te kunnen bereiken. Een gevoel van onmacht bekruipt je.

Iedereen die in het onderwijs werkt zal zo’n situatie wel eens meegemaakt hebben. Wat maakt dat deze leerlingen doen wat zij doen? Wat maakt dat ze problematisch gedrag blijven herhalen? Welke interventies zouden wél kunnen helpen?

De auteurs geven in dit boek waardevolle achtergrondinformatie over hechtingsproblemen en traumatische ervaringen en de mogelijke gevolgen voor het gedrag. De kennis, aangereikt in dit boek, kan leiden tot inzicht in en begrip voor problematisch gedrag dat een aantal leerlingen vertoont.

Daarnaast bieden ze veel handreikingen en handelingstips voor een succesvolle aanpak. Juist deze praktische insteek maakt het boek zo bruikbaar, mede in het kader van passend onderwijs.

Iedere leraar die zich na het lezen in zijn handelen gesterkt voelt en iedere leerling die daarbij gebaat is, maakt dit boek de moeite waard.

Ton Heijnen

Voorzitter College van Bestuur Petrus Canisius College
Alkmaar, november 2013

Inleiding

Op elke school komen we ze tegen: kinderen die niet lekker in hun vel zitten en dat laten merken via hun (on-) opvallende gedrag. Gedrag als communicatiemiddel om verdriet, onmacht, frustratie, ontredde, wanhoop, angst en boosheid te ventileren. In de hectiek van hun dagelijks werk is het voor veel leraren moeilijk om de boodschap achter het gedrag van deze leerlingen te herkennen of te begrijpen. Dat dit wel noodzakelijk is, staat buiten kijf. Hoe kunnen leerlingen immers toekomen aan leren, wanneer hun hoofd niet ‘vrij’ is? Leren, studeren, nieuwe stof tot je nemen en experimenteren lukt pas, wanneer het ‘zorgenniveau’ dat leerlingen ervaren acceptabel is.

Het is daarom van belang dat leraren inzicht krijgen in het feit dat gedrag een bedoeling en een betekenis heeft, of het nu provocerend, agressief gedrag of stil en teruggetrokken gedrag is. Inzicht en begrip zorgen ervoor dat de leraar zich niet laat (af)leiden door het gedrag, maar op zoek gaat naar de betekenis erachter.

Een groep leerlingen die onbegrijpelijk en vaak ook ontwrichtend gedrag laat zien, is die van kinderen met hechtingsproblemen en getraumatiseerde kinderen. Dit is qua omvang een niet te verwaarlozen groep.

Professionals rapporteren dat 3 procent van de kinderen en jongeren in Nederland met kindermishandeling te maken heeft. Een zelfrapportage-onderzoek door

TNO (Kuiper, 2010) komt tot een veelvoud van dit cijfer. Naast kindermishandeling spelen echter ook de gevolgen van onder meer echtscheiding, adoptie, overlijden van ouders, opvoedproblemen, partnergeweld, psychische problematiek van ouders en andere traumatische gebeurtenissen een rol. Uit onderzoek komt naar voren dat ongeveer 1 procent van de bevolking een hechtingsstoornis heeft. In deel 1 wordt ingegaan op het epidemische karakter van vroegkinderlijk trauma.

Recent onderzoek toont aan, dat er tal van biologische verklaringen zijn voor datgene wat lang in psychologische en gedragstermen is besproken. Er is nu wetenschappelijk bewijs voor het feit dat de opbouw en het functioneren van de hersenen beïnvloed worden door ernstige verwaarlozing of mishandeling in de vroege kindertijd. De gevolgen ervan zijn op school merkbaar in de vorm van leer- en gedragsproblemen en gebrekkige relationele en communicatieve vaardigheden. Het risico van een verkeerde interpretatie van het gedrag van deze kinderen is groot. Wanneer leraren met kennis van zaken met deze leerlingen weten om te gaan, kunnen ze een bijdrage leveren aan het herstel van het vertrouwen in volwassenen, dat deze kinderen vaak niet meer hebben.

Verwaarloosde, getraumatiseerde leerlingen, hun ouders én hun leraren hebben recht op onderwijs, waarin de nieuwste inzichten en methodieken met betrekking tot trauma en hechting worden gebruikt. Dan verandert het werken met deze leerlingen van eindeloos en uitzichtloos gemopper en geploeter in begripvol en perspectiefrijk omgaan met het uitdagende gedrag dat hen kenmerkt.

In dit boek schenken we aandacht aan de gevolgen van trauma en hechtingsproblemen voor het onderwijs. We willen echter ook handvatten aanreiken, zodat de leraar een spil kan worden in het herstelproces van beschadigde leerlingen. We beschrijven achtereenvolgens wat trauma is, hoe vaak het voorkomt, waardoor trauma veroorzaakt kan worden en hoe ermee om te gaan in het onderwijs. Ook schenken we aandacht aan de uitkomsten van recent onderzoek. In deel drie van het boek staan we uitvoeriger stil bij hechtingsproblematiek, waarbij we gebruikmaken van de ervaringen van Lawrence Smith en Heather Geddes. We sluiten af met de introductie van een traumasensitieve school.

Onze dank gaat uit naar leerlingen, ouders en collega's die bereid waren hun ervaringen met ons te delen, in het bijzonder: Heleen van Arkel, Daniëlle van den Donselaar en Stella Zeijlmans. Verder danken we het team van uitgeverij Pica voor de positief-kritische begeleiding bij het schrijven van dit boek.

Annelies de Jong
Willem de Jong

Deel 2

Trauma-triggers

Kinderliteratuur

Marinus van den Berg: *De ballonreis. Als opa ziek wordt en sterft.*

Rob Schoonen: *Het nieuwe speelhuis.*

Riet Fiddelaers-Jaspers: *Doodgaan is geen feest.*

Vluchtelingen, asielzoekers

Bij vluchtelingenkinderen en jonge asielzoekers is bijna per definitie sprake van trauma. In soms korte tijd hebben ze een serie belastende ervaringen opgedaan. Ze zijn vaak getuige geweest van gewelddadigheden, hebben gezins- en/of familieleden verloren, zijn het contact met familieleden kwijtgeraakt of hebben een vlucht meegemaakt. De ouders, op wie jonge kinderen moeten kunnen steunen, zijn in dergelijke situaties gestrest en ontredderd en kunnen vaak geen steunpilaar zijn voor hun kinderen. Wanneer een gezin vervolgens op een veilige plaats is aangekomen, is er het risico van een volgende serie van belastende ervaringen. Het gezin moet zich aanpassen aan een andere cultuur, in een onbekende gemeenschap. Kinderen moeten wennen aan een voor hen onbekende schoolcultuur. Dit geldt zeker voor kinderen uit een situatie waar sprake was van gebrekkige scholing. Daarnaast spelen nog problemen met de taal, armoede, etniciteit en risico's op het gebied van discriminatie en pesten.

Het zou bijna verwonderlijk zijn wanneer er bij deze kinderen geen ernstige stress optrad.

In andere culturen wordt anders aangekeken tegen de geestelijke gezondheidszorg dan in de westerse landen. Uit angst voor een stigma wordt in veel gevallen contact met een psycholoog of psychiater afgewezen. Verder

blijkt dat de effectiviteit van een traumabehandeling gehinderd kan worden door een gebrekkige beheersing van de taal.

Namo, 12 jaar, groep 7

Namo is de oudste zoon uit een vluchtelingengezin met biologische ouders en een zusje van tien jaar. Ze zijn vier jaar geleden gevlucht uit Iraaks-Koerdestan. Na een mislukte poging slaagde het gezin erin het oorlogsgebied waar het woonde te ontvluchten. De vlucht duurde zes weken, aanvankelijk in een vrachtauto, later te voet door de bergen. Het was meestal 's nachts lopen en overdag verstoppen en rusten. Tijdens de vluchtreis is sprake geweest van slaap- en voedselgebrek, geweld en de voortdurende spanning ontdekt te worden. Na omzwervingen is het gezin uiteindelijk in Nederland opgevangen.

Namo's gedrag op school was vanaf dag één opvallend. Hij had moeite met zijn concentratie en liet ADHD-achtig gedrag zien (impulsief, soms acting-outgedrag). Naarmate hij de Nederlandse taal beter machtig werd, nam zijn onstuimige en ongeconcentreerde gedrag af. Ouders en leraren haalden opgelucht adem en meenden dat de ergste startproblemen achter de rug waren. Het laatste jaar laat Namu echter somber, ongemotiveerd, afwezig gedrag zien. Hij lijkt nergens voor te porren of enthousiast te krijgen. Zijn lichaamshouding en gezicht lijken soms op die van een oude man. De leraar gaat uit van een slimme jongen met motiva-

tieproblematiek. Hij noemt hem lui. Uit onderzoek van een kinderpsychiater blijkt dat Namo kampt met aanpassingsproblemen en dat er sprake is van depressieve gevoelens. Verder zijn er aanwijzingen voor posttraumaproblematiek; dit moet nog nader onderzocht worden.

Het onderwijsteam van de school vraagt om ondersteuning, omdat er al eerder leerlingen met hetzelfde soort klachten op school waren. Het team krijgt psycho-educatie over de thema's angst en depressie en meer specifiek over de signalen van posttrauma en hoe daarop te reageren.

Reactie van een leraar: 'Wat mij bij is gebleven, is dat begrip het halve werk is. Snappen waarom leerlingen zich zo gedragen.'

Pharos, het landelijke kennis- en adviescentrum voor een hoge kwaliteit, effectiviteit en toegankelijkheid van gezondheidszorg voor onder anderen migranten en vluchtelingen, heeft voor asielzoekerskinderen en andere nieuwkomers verschillende lessenseries ontwikkeld die als doel hebben om deze leerlingen sociaal-emotionele steun te bieden. Deze methoden worden vaak klassikaal in het eerste opvangonderwijs gebruikt, niet alleen in Nederland, maar ook op scholen in een aantal steden in Groot-Brittannië, Italië en Duitsland.

Een voorbeeld van een goed bruikbare, gratis publicatie voor het voortgezet onderwijs wordt in het kader hierna geïntroduceerd:

Welkom op school

'Nieuwkomers in het voortgezet onderwijs kwamen tot begin jaren negentig meestal uit Marokko, Suriname en Turkije. Nu zijn de meeste nieuwkomers vluchtelingen en asielzoekers.

De reden van hun komst naar Nederland is een andere dan die van de traditionele arbeidsmigranten. Gedwongen door de dreiging van geweld verlieten zij hun huis en hun land. Terwijl de traditionele arbeidsmigranten zich met name in de steden hebben gevestigd, zijn vluchtelingen overal in het land gehuisvest. Daardoor krijgen scholen in gebieden met van oudsher nauwelijks allochtonen voor het eerst met grotere aantallen buitenlandse leerlingen te maken. Vaak zijn de kinderen afkomstig uit door burgeroorlogen geteisterde landen zoals Somalië en Afghanistan. Soms gaat het om kinderen die behoren tot vervolgte minderheidsgroepen, zoals Koerden uit Turkije en Irak en christenen uit het Midden-Oosten, of betreft het politiek vervolgd uit Iran en Zaïre. De komst van vluchtelingenleerlingen in de klas heeft geleid tot veel vragen van docenten over hun begeleiding. Docenten van internationale schakelklassen waren eraan gewend dat de sociaal-emotionele begeleiding van de traditionele nieuwkomers een arbeidsintensieve en soms belastende extra taak was. Soms konden ze een beroep doen op, of samenwerken met, categoriale hulp- of ondersteuningsorganisaties. De komst van grote aantallen vluchtelingenleerlingen verzwaart hun taak. Het blijken soms kinderen met oorlogservaringen. De slechte sociale en

maatschappelijke positie van de meesten van hen beïnvloedt veel aspecten van het schoolse bestaan. Vluchtelingenleerlingen doen, zoals andere kinderen die in moeilijke omstandigheden leven, vaak een extra beroep op hun docenten.

Docenten willen deze leerlingen steun bieden en adequaat reageren op hun problemen, maar vragen zich af hoe zij dat het beste kunnen doen.

Welkom op school is een methode waarmee een school extra ondersteuning kan bieden aan nieuwkomers in de klas. Het is een serie van 21 lessen voor nieuwkomers in het voortgezet onderwijs. Docenten en andere begeleiders die de functie van mentor in de opvangklassen vervullen, kunnen dit boek gebruiken.’

Bron: Pharos, Tuk & De la Rive Box, 2000.

In Nederland wordt in het schooljaar 2013-2014 de methode geactualiseerd, uitgebreid en ook geschikt gemaakt voor nieuwe groepen leerlingen, zoals de jongeren uit Midden- en Oost-Europa.

Het lesgeven aan deze groep kinderen behoort tot één van de zwaarste klussen in het Nederlandse onderwijs en is in complexiteit en zwaarte vergelijkbaar met het speciaal onderwijs. Helaas wordt deze visie niet gedeeld door de beleidsmakers in het onderwijs. Althans, dat is niet terug te zien in de zorg voor de leerlingen en het onderwijzend personeel en de financiering van deze sector. Vluchtelingen- en asielzoekersleerlingen verdienen qua aandacht en uitrusting een speciaal-onderwijs-behandeling, dat wil zeggen kleinere klassen, specifieke leer-

middelen en meer specialistische begeleiding. Daarnaast moet er meer zorg zijn voor het onderwijzend personeel. Leraren die met deze groep leerlingen werken, hebben te maken met een continue in- en uitstroom. Er is geen sprake van stabiele leerlinggroepen, die de broodnodige structuur en veiligheid aan de leerlingen bieden. Het hele scala aan traumareacties is op bijna alle leerlingen van toepassing. Voor deze leerlingen geldt in feite: ‘geen passend onderwijs’.

In: ‘*Nou... Dag maar weer. Afscheid nemen van asielzoekerskinderen in de klas*’ (Baan, 2005) merken leraren op, dat leerlingen vaak uiterlijk niet laten merken wat hen dwarszit, getuige het volgende citaat:

Het lijkt heel flexibel hoe kinderen zich aanpassen. Ik denk dat kinderen een heel grote veerkracht hebben. Terwijl aan de andere kant, als je weet dat bijna alle kinderen 's nachts niet zindelijk zijn, dan weet je dat er een heleboel mis is. En er zijn ook veel grote kinderen die overdag niet zindelijk zijn. Daar zit veel meer achter. De buitenkant is wel heel prachtig. Maar veel kinderen hebben nachtmerries. Dan zit er dus toch een heleboel dat je overdag niet ziet. Dat ze wegstoppen. 's Nachts gaat het deksel dan iets open.

Het is schrijnend om te zien hoe door politieke maatregelen, onbegrijpelijk beleid en bureaucratie reeds beschadigde kinderen opnieuw trauma oplopen. Ronduit beschamend is het beleid op de zogenaamde

gezinslocaties (GLO's). Daar worden gezinnen met kinderen opgevangen nadat de asielaanvraag is afgewezen. Van overheidswege wordt gesproken van een 'sober' regime in deze centra, maar in feite kan gesteld worden dat op deze locaties elke vorm van een normaal gezinsleven onmogelijk wordt gemaakt. In een *quickscan*, uitgevoerd door Unicef en Defence for Children (2011), worden de gezinslocaties in Katwijk en Gilze Rijen gekwalificeerd als ongeschikt voor kinderen!

De verhuizing naar een gezinslocatie vanuit een AZC valt kinderen heel erg zwaar. Kinderen verhuizen gemiddeld al één keer per jaar tijdens de verschillende stappen in de asielprocedure. Uit onderzoek blijkt dat de vele verhuizingen kinderen ernstig schaden in hun cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling. Op de gezinslocaties heerst een strenger en soberder regime dan in asielzoekerscentra. Het gezin moet binnen de gemeentegrenzen blijven en de ouders moeten zich zes dagen in de week melden. Veel kinderen en ouders kampen met psychische problemen en kunnen zich onvoldoende ontspannen. Behandelingen worden niet of slecht overgedragen. Er is nauwelijks opvoedingsondersteuning.

Kinderen voelen zich enerzijds onveilig omdat zij niet altijd bij hun ouders achter dezelfde voordeur slapen en er is anderzijds gebrek aan privacy voor zowel jongeren als hun ouders. Het leefgeld is onvoldoende om aan de minimum bestaansvoorwaarden voor een gezin met kinderen te kunnen voldoen. (Defence for Children, 2013)

Naast de groep vluchtelingen- en asielzoekerskinderen heeft het onderwijs ook te maken met de instroom van kinderen van arbeidsmigranten. Ook bij deze kinderen is er een verhoogd risico op aanpassings-, emotionele, psychische en gedragsproblematiek. Migratie, ontworteling, verlies van familie en vriendjes, de vreemde taal en de andere cultuur trekken een zware wissel op deze kinderen.

Websites

www.nidos.nl

www.dekinderombudsman.nl

www.warchild.nl

www.pharos.nl

www.defenceforchildren.nl

www.solentra.be

www.lowan.nl

Literatuur

Pharos: *FC De Wereld. Vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs.*

Pharos: *Welkom op school. Mentormethode voor nieuwkomers in het voortgezet onderwijs.*

Pharos: *Nou... Dag maar weer. Afscheid nemen van asielzoekerskinderen in de klas.*

Unicef: *Ontheemd. De verhuizingen van asielzoekerskinderen in Nederland.*

Gevangenschap van ouder(s) of gezinsleden

Gevangenschap van een ouder kan voor een scala aan problemen zorgen voor de gezinsleden die achterblijven. De kinderopvang die geregeld moet worden, het verlies

Tot slot

Het werken met leerlingen met trauma- en hechtingsproblematiek is een forse opgave. Lang niet alle leidinggevers, directies en bestuurders zijn daarvan doordrongen. De publicaties van Perry (2004, 2009) en Felitti e.a. (1998) over de werking van de hersenen in stresssituaties en de negatieve gevolgen van vroegkinderlijk trauma op langere termijn, verdienen dan ook een brede verspreiding op het niveau van management. Informatie, scholing en training over dit thema is noodzakelijk om een herhaling van zetten, via de intergenerationele overdracht, te voorkomen. Traumasensitieve scholen zijn voor deze leerlingen letterlijk van levensbelang. Daar leren ze dat de school en de leraren veilig zijn, dat er ruimte is om jezelf te zijn en te experimenteren. Met de wetenschap dat neurale paden ervaringsafhankelijk zijn, heeft het onderwijs een grote kans om een positieve bijdrage te leveren aan het herstel van beschadigde leerlingen.

ONTWRICHTE KINDEREN IN HET ONDERWIJS

EEN VERBORGEN EPIDEMIE

Hoewel het Nederlandse kind volgens het jongste Unicef Rapport (2013) het gelukkigste ter wereld is, blijft er veel discussie over en zorg om die Nederlandse jeugd. Het aantal kinderen in de jeugdzorg neemt toe, evenals het aantal kinderen dat in armoede opgroeit. Jaarlijks worden alleen al in Nederland ruim 118.000 kinderen mishandeld. Ook in België is sprake van alarmerende cijfers.

Kinderen met hechtingsproblematiek en getraumatiseerde kinderen worden in het onderwijs lang niet altijd herkend. Het risico op misinterpretatie van hun gedrag is groot, omdat het soms lijkt op dat van leerlingen met ADHD, autisme, angst, depressie of gedragsstoornissen. Leerkrachten er-

varen, als ze de oorzaak wél herkennen, vaak onmacht. Ze blijken onthand en handelingsverlegen. Verwaarloosde, getraumatiseerde leerlingen, maar ook hun ouders en leerkrachten hebben recht op onderwijs waarin de nieuwste inzichten en methodieken worden gebruikt. Daarom schreven Willem en Annelies de Jong *Ontwrichte kinderen in het onderwijs*.

Met dit boek willen ze de onderwijsprofessional wijzen op de signalen, risico's en gevolgen van deze problematiek, en hun handvatten geven voor het werken met deze leerlingen. Want het goede nieuws is, dat onderwijsprofessionals een positieve bijdrage kunnen leveren aan het herstel van beschadigde leerlingen.

Nur 770

9 789491 806124